

J'en ai que sou-
venir d'un
d'un bon souvenir a son et à l'en-
d'un bon souvenir
d'un bon souvenir

en bonne santé
a son et à l'en-
d'un bon souvenir

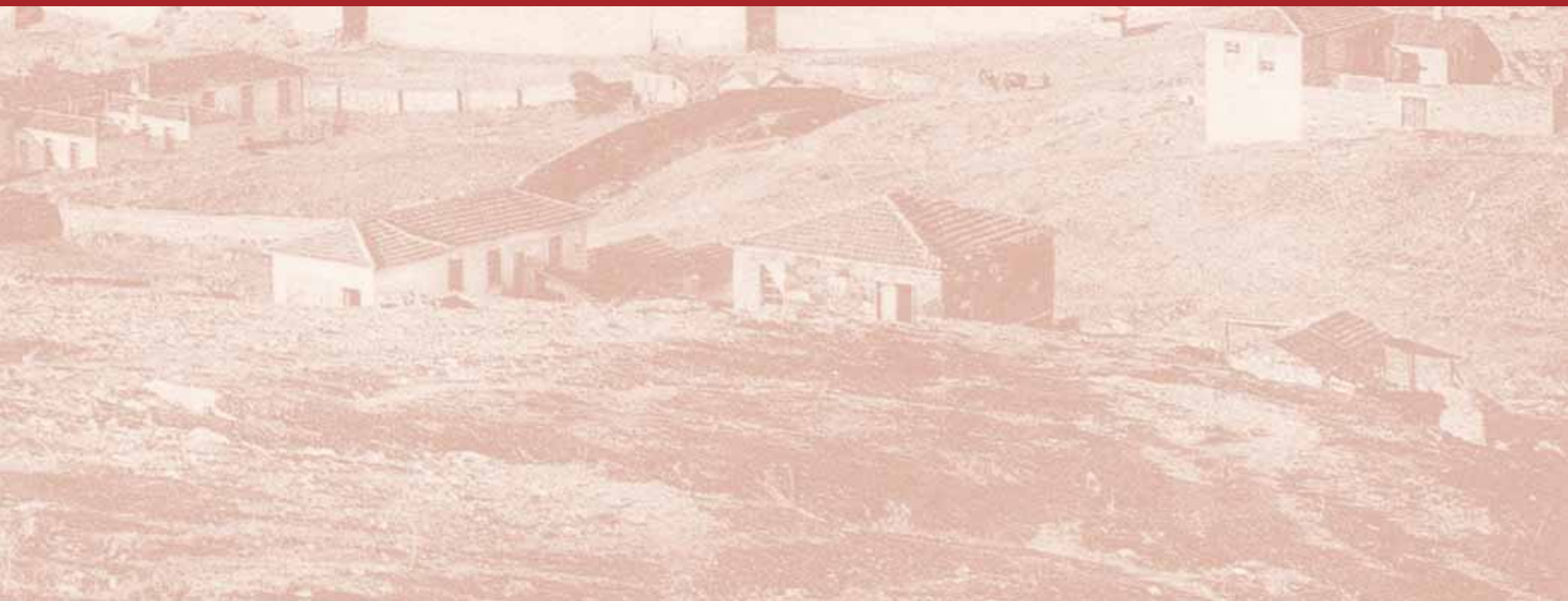

ami que d'aujourd'hui d'aujourd'hui d'aujourd'hui
monde d'aujourd'hui, un aspect d'aujourd'hui

ΟΙ ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Χρήστος Α. Παπανικολάου

ΟΙ ΥΓΕΙΟΝΟΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Χρήστος Α. Παπανικολάου

Η εξέλιξη της πολυεθνικής Θεσσαλονίκης

Η Θεσσαλονίκη, χτισμένη σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις πάνω στην αρχαία Θέρμη στον ανατολικό μυχό του Θερμαϊκού κόλπου, είναι μια πόλη με συνεχή ιστορία τουλάχιστο από τον 6ο αιώνα π.Χ. Είναι αποδεκτό από την έρευνα ότι η πόλη, με τα τρία διαδοχικά ονόματα (Τίνδη, Θέρμη, Θεσσαλονίκη), αριθμεί βίο τριών χιλιάδων ετών, αν όχι και μακρύτερο. Η περιοχή γύρω από το μυχό του Θερμαϊκού μέχρι τις λίμνες του Λαγκαδά, ονομαζόταν κατά τους αρχαίους χρόνους Μυγδονία και οι κάτοικοι της, θρακικής προέλευσης, Μύγδονες. Αυτοί πρέπει να είναι και οι πρώτοι ιδρυτές και κάτοικοι όλων των οικισμών στις τούμπες μέσα και γύρω από τη σημερινή Θεσσαλονίκη. Οι τούμπες αυτές, συνολικά 15, κατοικούνταν ήδη από το 3000 π.Χ., με αρχαιότερο τον οικισμό της Σταυρούπολης (3500 π.Χ.) και συνέχισαν να κατοικούνται μέχρι τους ελληνοιστικούς χρόνους. Οι Μύγδονες, γύρω στα 1000 π.Χ. ή λίγο παλιότερα, κατά τα χρόνια του Τρωικού πολέμου, φέρονται ότι ίδρυσαν στη δυτική μεριά του Θερμαϊκού κόλπου πόλη, την οποία ονόμασαν Τίνδη. Το όνομα που στα Θρακικά σήμαινε «θήρμη» αφορούσε, σύμφωνα με τον Καθηγητή Μπακαλάκη, τη θέρμη της μεγάλης διονυσιακής λατρείας, η οποία επικρατούσε στην περιοχή και όχι την ύπαρξη θερμών πηγών όπως είναι ευρύτερα γνωστό. Το πότε η Τίνδη μετονομάστηκε, δηλαδή μεταφράστηκε, σε Θέρμη είναι άγνωστο. Αυτό έγινε μάλλον πριν τους Μακεδόνες, στη διάλεκτο των οποίων αποκαλούνταν Θέρμα (από όπου και η ονομασία του κόλπου Θερμαϊκός). Δεν είναι επίσης γνωστό πότε άρχισε ο εξελληνισμός της Θέρμης και η δημιουργία ανάρκειτου πληθυσμού. Πιθανότατα συνέβη πριν από τη Μακεδονική κατάκτηση και αυτό συνάγεται γιατί η Θέρμη είχε ήδη σχέση με τους Αθηναίους, τους Ίωνες και τις αποικίες της νότιας Ελλάδας στη Χαλκιδική.

Οι θεωρίες για την ονομασία της πόλης, τη θέση της παλαιάς Θέρμης, τη σύνθεση του πληθυσμού της και των θρησκευτικών πεποιθήσεων κατά τους χρόνους της Μακεδονικής κυριαρχίας δεν είναι αντικείμενο του παρόντος. Είναι πάντως γεγονός αναμφισβή-

τητο, ότι ο Κάσσανδρος είναι ο πρώτος, ο οποίος κατάλαβε τη σημασία της Θέρμης και το απέδειξε έμπρακτα με την ίδρυση της Θεσσαλονίκης το 315 π.Χ. Έτσι, αφού κατάφερε να πάρει στα χέρια του την εξουσία του παλιού Μακεδονικού κράτους και συνδέθηκε με το βασιλικό οίκο της Μακεδονίας με το γάμο του με την ετεροθαλή αδελφή του Μεγάλου Αλεξάνδρου Θεσσαλονίκη, έδωσε στη νέα πόλη το όνομα της γυναίκας του. Σύμφωνα με την παράδοση του Στράβωνα γκρέμισε τους μικρούς, από την παλαιότερη εποχή, οικισμούς της περιοχής και υποχρέωσε τους κατοίκους να εγκατασταθούν στη νέα πόλη. Ακόμα δημιουργήσε κίνητρα για την προσέλκυση κατοίκων από τις κοντινές πόλεις και επέτρεψε την εγκατάσταση και άλλων Ελλήνων, από την υπόλοιπη Ελλάδα, αλλά και ξένων, όπως Ιουδαίων και Αιγυπτίων.

Η Πέλλα, λόγω των σημαντικών μειονεκτημάτων της για την εποχή, γεωγραφικά απομονωμένη και περιβαλλόμενη από έλη, δεν είχε πιθανότητα πια να επιδιώκει απέναντι στη Θεσσαλονίκη με το μεγάλο λιμάνι, μοναδικό σε ολόκληρη τη Μακεδονία. Έτσι η παλιά Μακεδονική πρωτεύουσα έσβησε γρήγορα.

Η σημαντική θέση της Θεσσαλονίκης αποδείχθηκε και αργότερα όταν οι Ρωμαίοι την έκαναν πρωτεύουσα ολόκληρης της Μακεδονίας. Τον τρίτο αιώνα μ.Χ. είναι η εποχή κατά την οποία ο αυτοκράτορας Γαλέριος επιλέγει την πόλη ως πρωτεύουσά του και θεμελιώνει το περίφημο Γαλεριανό ανακτορικό συγκρότημα με το Οκτάγωνο, τη Ροτόντα και την ομώνυμη αψίδα.

Στα τέλη του τετάρτου αιώνα μ.Χ. ο Μέγας Κωνσταντίνος κατασκευάζει λιμάνι, το οποίο παίρνει και το όνομά του. Οι βυζαντινοί συγγραφείς έχουν διασώσει πολύτιμες περιγραφές της πόλης και υμνούν τη φυσική της ομορφιά, το άφθονο πράσινο, το τοπίο, την εύφορη καλλιεργημένη γη των γειτονικών αγρών. Από τις περιγραφές του Καρμενάτη μαθαίνουμε για τον πλούτο, την κίνηση το εμπόριο και τη δραστηριότητα των κατοίκων της πριν από το 904. Δεν ήταν όμως μόνο οι ντόπιοι, οι οποίοι συνωθούνταν στους πολυσύχναστους δρόμους της πόλης. «*Παρμιγής τις όχλος, αεί περιστοίχει τας αγγιάς, των τε αυτοχθόνων και των άλλως επιξε-*

Θεσσαλονίκη (1904 - 1906). Επέκταση της παραλίας

(Συλλογή Β. Α. Μαυρομμάτη)

νουμένων... ευχερέστερον είναι ψάμμον παραλίας εξαρθμείν, ή τους την αγοράν διοδεύοντας και των συναλλαγμάτων ποιοπυμένους την μέθοδον». Ο Φλάβιος Ιώσηπος αναφέρει ότι -εκτός από την Ιουδαϊκή παροικία, στη Θεσσαλονίκη υπήρχε και παροικία-Ρωμαίων εμπόρων και ο Ο. Tafrali υποστηρίζει ότι υπήρχαν στην περιοχή και Ιλλυρικοθρακικές παροικίες. Ο χαρακτήρας της Θεσσαλονίκης με τον ανάμεικτο πληθυσμό, τη διαρκή ανεξιθρησκεία και το κοσμοπολίτικο χρώμα, το οποίο διατηρήθηκε σε όλη τη διάρκεια του Χριστιανικού Μεσαιωνικού Ελληνισμού και το οποίο δεν άλλαξε ούτε στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, τη συνοδεύει μέχρι τις αρχές του αιώνα μας. Ο Νικηφόρος Χούμνος περιγράφοντας την πόλη κατά τον 14^ο αιώνα γράφει: «εν αυτή τη μεγάλη πόλει και μυρίων των εθνών πληθούση». Στα 1668 στο Seyahatname του, ο Τούρκος περιηγητής Εβλιά Τσελεμπί περιγράφει στα τόσα άλλα παράδοξα και τις εντυπώσεις του από το πλήθος που συνωστίζεται στις αγορές: «Εις την πόλιν αυτήν υπάρχουν χριστιανοί και άλλοι ομιλούντες όλας τας γλώσσας τας οποίας έδωκεν ο ύψιστος θεός επί της γης αυτής, με τους προξένους και βαϊλους τους, με τους βέπδες των Αθιγγάνων και τους βέπδες των

Γιουρούκων και τόσων και τόσων παντός είδους έθνους πλασμάτων».

Τη μεγαλύτερη μάζα του πληθυσμού της πόλης, από τα τέλη του 15ου αιώνα όταν διώχτηκαν από την Ισπανία, αποτελούσαν οι Εβραίοι, ακολουθούσαν οι Τούρκοι και οι Έλληνες, με τελευταίες μικρές σχετικά παροικίες Αρμενίων, Σέρβων, Βουλγάρων, και Φράγκων (Ευρωπαίων). Οι Εβραίοι, οι Έλληνες αλλά και άλλοι Χριστιανοί, ζούσαν στο πεδινό τμήμα της πόλης, γνωστό ως Κάμπος (Campus), ενώ οι Τούρκοι στο επάνω ανηφορικό τμήμα γνωστό ως Μπαϊρί (Bayir). Οι Εβραίοι ήταν εγκατεστημένοι στο κέντρο, από την Εγνατία και κάτω, με εξαίρεση τη συνοικία Rogos, με τα σπίτια τους μικρά, πυκνοχτισμένα, χωρίς αυλές με στενούς, συνήθως βρώμικους, ανθυγιεινούς δρόμους.

Υγειονομικές συνθήκες στη Θεσσαλονίκη της Τουρκοκρατίας

Η πόλη ταλαιπωρήθηκε αρκετά -εκτός από τις πολιορκίες και τις πολεμικές καταστροφές- και από φυσικούς παράγοντες όπως σεισμούς, πυρκαγιές και επιδημίες. Πηγές πληροφοριών για όλα αυτά αποτελούν είτε τα κείμενα περιηγητών της εποχής, είτε, στα νεότερα χρόνια, οι αναφορές ξένων προξένων ή προξενικών υπαλλήλων.

Είναι αποδεκτό από πολλούς συγγραφείς ότι η Θεσσαλονίκη μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα ήταν μία πόλη με ορισμένες αρκετά βρώμικες περιοχές. Πολλές οικογένειες, ιδίως των φτωχών εβραϊκών στρωμάτων, ζούσαν σε κοινά διαμερίσματα, χωρίς χώρους υγιεινής, μέσα σε αποπνικτική ατμόσφαιρα, χωρίς ηλιασμό και αερισμό όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται. Οι λασπωμένοι από τα απόνερα δρόμοι εκτελούσαν χρέη οχετών και αποχετεύσεων. Στους δρόμους στιβάζονταν τα σκουπίδια, τα οποία πετιόντουσαν από τα παράθυρα. Ο Εβλιά Τσελεμπί στο οδοιπορικό του, το Seyahatname του, γράφει: «Τα παλιά χρόνια που σχεδιάστηκε η πόλη, τους δρόμους τους χαράζανε ευθύγραμμους και σταυρωτούς όπως στη σκακιέρα. Όλοι έχουν μάκρος δύο και τρεις χιλιάδες βήματα καλντερίμι. Μόνο στους τσιφούτικους μαχαλάδες οι

δρόμοι είναι στενοί και βρώμικοι, γιατί σκουπιδιάρηδες δεν μπαίνουν να τους καθαρίσουν. Κι ούτε που πατάνε κι άλλοι άνθρωποι στα σπίτια τους. (Ας με συγχωρέσει ο Θεός, αλλά είναι αληθινή κόλαση!).»

Φυσικό ήταν κάτω από τέτοιες συνθήκες να ξεσπούν επιδημίες, οι οποίες θέριζαν κυριολεκτικά τον πληθυσμό, ιδιαίτερα σ' αυτές τις φτωχές, εβραϊκές, πυκνοκατοικημένες και περισσότερο βρώμικες συνοικίες. Άλλωστε, ο καλύτερος αερισμός των χαμηλότερων συνοικιών της πόλης ήταν και ο λόγος, ο οποίος με έμφαση προβλήθηκε για την κατεδάφιση των παραλιακών τειχών, γύρω στα 1870. Τα παραλιακά τείχη θεωρούνταν ότι εμποδίζουν το θαλασσινό αεράκι να περάσει και να παρασύρει τις δυσάρεστες οσμές από τα στενοσόκκακα της κάτω πόλης.

Οι εστίες των επιδημιών δεν ήταν μόνο οι ακάθαρτοι δρόμοι και οι ελεύθεροι χώροι όπου στιβάζονταν φόπιες γάτες, σκύλοι, αγελάδες που παρέμεναν εκεί μέχρι να αποσυντεθούν και να μεταφερθούν τα κορμάτια τους από άλλα ζώα σε άλλες περιοχές προκαλώντας έτσι διασπορά μολυσματικών υλικών. Ο Αυστριακός προξενικός ιατρός στη Θεσσαλονίκη Ρατβάνερ σημειώνει: «Αν κοιτάξει κανείς τους στενούς ακάθαρτους σκοτεινούς δρόμους όπου στιβάζονται σκουπίδια, ακαθαρσίες σε μεγάλους όγκους και όχι σπάνια πτώματα των πιο διαφορετικών ζώων σε ημιαποσύνθεση προσβάλλουν τα αισθητήρια όργανα και ιδιαίτερα της οσμής. Ευτυχώς οι τόσο ακάθαρτοι δρόμοι καθαρίζονται εν μέρει από τις αγέλες των αδέσποτων σκύλων που τρέχουν από εδώ και από εκεί».

Θεσσαλονίκη. Η περιοχή της Νέας Παναγιάς μετά την πυρκαγιά του 1917.
(Δημοσιεύθηκε στο βιβλίο «Τα Μυστήρια της Θεσσαλονίκης» του Ε. Χεκίμογλου).

Εστίες μόλυνσης της πόλης ήταν ακόμα και τα έλη της «Μπάρας», περιοχής γύρω από το σημερινό σιδηροδρομικό σταθμό, καθώς και η περιοχή του λιμανιού όπου κάθε πλεούμενο μετέφερε τα μικρόβια των επιδημιών, ιδίως της χολέρας και της πανώλης, οι οποίες μαστιζαν κάθε τόσο τα λιμάνια της Μεσογείου.

Δημοτική μέριμνα δεν υπήρχε. Δημοτική αρχή άλλωστε εγκαταστάθηκε στην πόλη στα 1869, με διορισμό στη θέση του Δήμαρχου του Σουλεϊμάν Σουντή Μπέη. Αυτός εφάρμοσε την καθαριότητα με κατάδικους των φυλακών, οι οποίοι αλυσσοδεμένοι καθάριζαν τους κεντρικούς δρόμους. Ο Αυστριακός προξενικός ιατρός, όπως γράφει ο Π. Ενεπεκίδης, αναφέρει: «Οι υγειονομικές συνθήκες παρουσιάζουν πολλές ελλείψεις. Οι στενοί και ακάθαρτοι δρόμοι ή δεν είναι καθόλου λιθοστρωμένοι ή πάρα πολύ ελαττωματικοί με μόνη εξαίρεση το Φραγκομαχαλά ή το Και (Quai - προκυμαία). Επίσης και στον τουρκομαχαλά, που βρίσκεται πιο ψηλά, οι συνθήκες είναι κάπως καλύτερες. Το νερό, που έρχεται από το Χορτιάτη είναι καθαρό και πόσιμο, ωστόσο οι αγωγοί είναι ελαττωματικοί και η περαμελημένη επιτήρηση το κάνουν τις περισσότερες φορές ακάθαρτο που, ιδίως το καλοκαίρι, να μη συνιστάται η χρήση του χωρίς προηγούμενο φιλτράρισμα. Η αποχέτευση, αν εξαιρέσουμε μερικούς πρόχειρα κατασκευασμένους αγωγούς στο Φραγκομαχαλά είναι ανύπαρκτη. Στις δυσμενείς αυτές συνθήκες έρχεται να προστεθεί η πολύ ελαττωματική λειτουργία της υγειονομικής υπηρεσίας. Στα χαρτιά υπάρχουν αρκετές διατάξεις, που διευθετούν το θέμα εξα-

σκησης του ιατρικού επαγγέλματος, των φαρμακοποιών και των μαϊών. Οι σχετικοί νόμοι παραμένουν ανεκτέλεστοι και όταν από καιρό σε καιρό έρχεται κάποια αδύνατη προειδοποιητική υπόμνηση τα πράγματα πρεμούν με ένα παχύλο μπακτσίς. Έτσι, ένας ολόκληρος στρατός από τους καλούμενους μικρογιατρούς, τσαρλατάνους και φαρμακοποιούς πολλοί από τους οποίους ούτε τη μητρική τους γλώσσα δεν μπορούν να διαβάσουν ή να γράφουν, σκορπίζουν όπως και στο παρελθόν, την ανασφάλεια στους κατοίκους της πόλης». Βέβαια, η γνώμη του Εβλιά Τσελεμπή, 200 και πάνω χρόνια νωρίτερα, είναι διαφορετική. Γράφει: «Η Θεσσαλονίκη έχει πολλούς και καλούς γιατρούς. Όλοι τους έχουν κάτι ανάλογο με τους αρχαίους γιατρούς: τον Ιπποκράτη, το Σωκράτη, το Φίλικο, το Γαλννό κ.α. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει ο γιατρός του Μπαλούκ - Παζάρ ο Σεγίτ Λατίφ Τσελεμπή. Ανάμεσα στους πολλούς και δεξιότεχνες χειρουργούς της πολιτισμένης αυτής πόλης, ξεχωρίζει ο Φαγκούλ - ο Φράγκος: «Ελεμοριά» - άριστος στην ειδικότητά του και στο να πετυχαίνει εγχειρήσεις που αγγίζουν τα όρια της μαγείας».

Νοσοκομεία και άλλα Ιδρύματα

Είναι φυσικό, κάτω από αυτές τις συνθήκες, οι διάφορες Κοινότητες να φροντίσουν οι ίδιες για την περίθαλψη των ομοθρήσκων τους, συνήθως με τη βοήθεια πλούσιων δωρητών. Τα στοιχεία όμως, τα οποία μπορεί να βρεί κανείς είναι περιορισμένα. Αναφερόμενος στα βυζαντινά χρόνια ο Αδ. Αδαμαντίου γράφει: «Πολυάριθμα δ' ήσαν και μεγαλοπρεπή τα δημόσια οικοδομήματα της πόλεως. Τοιαύτα ήσαν τα διάφορα ιδρύματα αγαθοεργίας ως πτωχοκομεία, νοσοκομεία, ορφανοτροφεία». Οι πληροφορίες, τις οποίες έχουμε από το Μιχ. Χατζη - Ιωάννου, ο οποίος βασίζεται σε άλλα κείμενα, έχουν ως εξής: «Πρέπει, λέγει ο Τάφελ, να παραδεχθώμεν ότι ου μόνον κεντρικόν τι νοσοκομείον είχε πάσα μεγάλη πόλις κατά τους βυζαντινούς χρόνους, αλλά μάλιστα ότι έκαστος μέγας ναός είχε το νοσοκομείον του. Το κεντρικόν νοσοκομείον της Θεσσαλονίκης, αναφέρει ο Ευστάθιος και ο Νικηφόρος Χούμνος. Οι επιστάται του νοσοκομείου ελέγοντο «άνδρες Αβραμιαίοι» και η μονή εν η υπήρχε το νοσοκομείον "μονή των Αβραμιτών". Φαίνεται δε ότι οι Αβραμίται ήσαν νοσοκόμοι ουχί μόνον εν Κωνσταντινουπόλει και Θεσσαλονίκη, αλλά και εις πάσαν άλλην πόλιν ένθα υπήρχε νοσοκομείον· διότι ο Αβραάμ ήτο ούτως ειπείν ο Θεός της φιλοξενίας, καταξιωθείς της τιμής αυτής να εστιάση και αυτούς τους αγγέλους. Αύτη η μονή των Αβραμιτών ην ηνωμένη μετά του ναού της Αχειροποιήτου Παρθένου ως και εν Κωνσταντινουπόλει». Δεν μπορεί κανείς με ακρίβεια να

εντοπίσει τη θέση των διαφόρων αγαθοεργών ιδρυμάτων κατά τα Βυζαντινά και τα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Ο Εβλιά Τσελεμπή, στο οδοιπορικό του, αναφερόμενος τόσο στους Τούρκους όσο και στους Έλληνες, σημειώνει: «Εδώ δεν υπάρχουν φρενοκομεία, όπως στην Αδριανούπολη, την Προύσα και την Ισλαμπόλ. Όμως μερικοί φιλόανθρωποι κατασκεύασαν - κοντά στα τζαμιά του Κασίμ πασά και του Σεΐχ Χορτάτζ - μερικούς θαλάμους με γιατρούς και νοσοκόμους, προκειμένου να νοσηλεύονται οι ξένοι που αρρωσταίνουν. Αντί για τα ιδρύματα που αναφέραμε, οι άπιστοι έχουν στήσει ένα μεγάλο νοσοκομείο, στο οποίο εισάγεται κανείς με πληρωμή. Το νοσοκομείο αυτό βρίσκεται δίπλα στο μητροπολιτικό ναό τους και έχει προσωπικό μερικές γριές κυρίες με τους βοηθούς τους. Αυτοί περιποιούνται τους καφίρηδες ασθενείς που 'ρχονται απ'όλα τα βιλαέτια, δίνοντάς τους ποτό και φαγητό».

Την Εβραϊκή κοινότητα εξυπηρετούσε για αιώνες το υγειονομικό ίδρυμα «Μπικούρ Χολίμ», η θέση του οποίου τοποθετείται κοντά στην σημερινή αγορά Μοδιάνο. Ο Μ. Μόλχο γράφει ότι: «αποτελούσε βασικό φορέα της κοινωνικής πρόνοιας για τις φτωχές τάξεις των Εβραίων, που λειτουργούσε από τις αρχές του 16ου αιώνα, την πρώτη εποχή της Ιβηρικής μετανάστευσης. Το "Μπικούρ Χολίμ" ιδρύει την πρώτη κλινική του στα 1888 και έχοντας πάντα έμμισθους γιατρούς, διένειμε συνήθως δωρεάν φάρμακα, ενώ σπάνια χρειαζόνταν κάποια ασήμαντη χρηματική καταβολή. Συντηρούσε δύο περιφερειακά ιατρεία, ένα στη βόρεια πλευρά της πόλης αποκαλούμενο ιατρείο «Ισαάκ Χασσίδ» και ένα στην ανατολική αποκαλούμενο «Χαΐμ Πίνχας», από τα ονόματα των δωρητών τους». Η Εβραϊκή κοινότητα λειτουργούσε ακόμα τη λεγόμενη κεντρική αστυκλινική Βαρδάρ, ορφανοτροφείο, γηροκομείο, οργάνωση για επίτοκες και άλλες αγαθοεργείς εταιρείες.

Στην προσπάθειά του το Τουρκικό κράτος να περιορίσει τις επιδημίες χολέρας και πανώλης, οι οποίες μάλιστα τις πόλεις της αυτοκρατορίας εισέγαγε στα τέλη του 18ου - αρχές του 19ου αιώνα τα κτίρια της καραντίνας και τα λοιμοκαθατήρια, τα οποία σκοπό είχαν να απομονώνονται εκεί ταξιδιώτες ύποπτοι γιά μόλυνση, καθώς και διακινούμενα εμπορεύματα. Η Θεσσαλονίκη ήταν μία από αυτές τις πόλεις. Το λοιμοκαθατήριο πρέπει να ιδρύθηκε στα τέλη του 18ου αιώνα, μετά το 1791 και αρχικά βρισκόταν κοντά στο λιμάνι, τη σημερινή οδό Χίου, ενώ αργότερα μεταφέρθηκε στην περιοχή της σημερινής Σχολής Τυφλών. Τα κρούσματα βέβαια πανώλης και χολέρας μέσα στα ίδια τα λοιμοκαθατήρια ήταν τα πιο συνηθισμένα φαινόμενα. Ο Αυστριακός προξενικός ιατρός Ρατβάνερ, σημειώνει: «Οι ακτές δεν καθαρίζονται ποτέ. Ότι αποβράζουν τα κύματα

παραμένει εκεί και σαπίζει. Περιέργως, όλα τα κτίρια των λοιμοκαθαρτηρίων είναι χτισμένα σε τέτοιες ακτές».

Κατά την τελευταία περίοδο της Τουρκοκρατίας, οπότε περιορίζεται κατά πολύ η κατοίκηση, αλλά και η καθ'οδόν ιατρική, χτίζονται πιά οργανωμένα νοσοκομεία και ευαγή ιδρύματα των διαφόρων Κοινοτήτων. Στα 1882 ο Μωραϊτόπουλος γράφει: «Αι μάλλον άξιοι λόγου οικοδομαί αι στολίζουσαι την ημετέραν πόλιν είναι αι εξής α) παρά την προκυραίαν.1)... 2)... 3) Το ελληνικόν νοσοκομείον 4) Το τουρκικόν νοσοκομείον... β) εν τη συνοικία Φραγκομαχαλά.1)... 2) Το νοσοκομείον των αδελφών του ελέους... γ) Εις άλλα μέρη της πόλεως 1)... 2) Το τουρκικόν Ορφανοτροφείον».

Η είσοδος του 20ου αιώνα, το κίνημα των νεοτούρκων και η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης από τον Ελληνικό στρατό επέφεραν ποικίλες ανακατατάξεις, οι οποίες, μεταξύ άλλων, επηρέασαν καθοριστικά και το χώρο της υγείας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αδαμαντίου Αδ. Ι. *Η Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*. Εν Αθήναις 1914, Γ' Έκδοση Φωτοτυπημένη, Λέσχη του Βιβλίου, Θεσσαλονίκη 1991.
2. Δημητριάδης Β. *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας*. 1430-1912. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών - Μακεδονική Βιβλιοθήκη, αρ.61, 1983.
3. Ενεπεκίδης Π Κ. *Η Θεσσαλονίκη στα χρόνια 1875 - 1912*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αδελφών Κυριακίδη, 1981.
4. Μέγας Γ. *Ενθύμιον από τη ζωή της Εβραϊκής Κοινότητας*. Θεσσαλονίκη 1897 - 1917. Αθήνα: Εκδόσεις Καπόν, 1993.
5. Μόλχο Μ. *In Memoirum. Αφιέρωμα εις μνήμην των ισραηλιτών θυμάτων του ναζισμού εν Ελλάδι*. Ελληνική απόδοσις εκ της γαλλικής Γ. Κ. Ζωγραφάκη, Β' έκδοσις. Θεσσαλονίκη: Ισραηλιτική Κοινότης Θεσσαλονίκης, 1976.
6. Μουτσόπουλος Ν Κ. *Θεσσαλονίκη 1900-1917*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μ. Μόλχο, 1981.
7. Μωραϊτόπουλου ΓΚ. *Η Θεσσαλονίκη. Εκ του τυπογραφείου "Αι Μούσαι"*, εν Αθήναις, 1882, Έκδοση Φωτοτυπημένη. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρνάρας, 1979.
8. Παπάζογλου Α. *Εβραϊκοί κοινοτικοί θεσμοί στη Θεσσαλονίκη της Τουρκοκρατίας*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Megatype, 1994.
9. Πολυζωίδης Στ. *Μισός αιώνας με τον ιατρικό κόσμο της Θεσσαλονίκης*. Έκδοση Ιατρικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1991.
10. Σταμπούλη Γ Ν. *Η ζωή των Θεσσαλονικέων πριν και μετά το 1912*. Θεσσαλονίκη: Διόσκουροι, 1984.
11. Ταφραλή Ο. *Η Θεσσαλονίκη από τις απαρχές έως τον 14ο αιώνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Τροχαλία, 1994.
12. Τσελεμπί Ε. *Ταξίδι στην Ελλάδα*. Έρευνα - λογοτεχνική απόδοση: Νίκος Χειλαδάκης. Αθήνα: Εκάτη, 1991.
13. Υπουργείο Πολιτισμού - Υπουργείο Βόρειας Ελλάδας. *Νεώτερα μνημεία της Θεσσαλονίκης. Αφιέρωμα στα 2300 χρόνια της Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη: Έκδοση για λογαριασμό της 4ης Εφορείας νεωτέρων μνημείων. 1985-86.
14. Χατζη - Ιωάννου Μιχ. *Αστυγραφία Θεσσαλονίκης, ήτοι τοπογραφική περιγραφή της Θεσσαλονίκης*. Εκ του τυπογραφείου "Η Μακεδονία", Θάνου και Βασιλειάδη, Εν Θεσσαλονίκη 1880, Β' Έκδοση Φωτοτυπημένη, Θεσσαλονίκη: Νέα Πορεία, 1976.
15. Χριστιανόπουλος Ντ. *Η αρχαία Θέρμη και η ίδρυση της Θεσσαλονίκης (1000 - 315 π.Χ.)*. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Βιβλιοθηκονομίας ΤΕΙΘ, σειρά

